

Світлана Іваницька

ПОСТАТЬ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО У ПУБЛІЦИСТИЦІ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА 1900 – 1919 років¹

Метою статті є аналіз публіцистичних текстів відомого літературознавця, критика, публіциста Сергія Єфремова (1876–1939), в яких відбився процес меморіалізації образу громадського діяча та письменника О. Я. Кониського (1836–1900). Автор на підставі теорії колективної пам'яті розглядає національну ліберально-народницьку еліту як «уявлену спільноту», що задля формування власної ідентичності потребувала «винайдення традиції», творила «місця пам'яті», канонізувала «знакові» постаті українського руху. Археографічна частина роботи містить нотатки, некрологи, статті й посвяти на честь Олександра Кониського, написані С. Єфремовим в 1900–1919 роках та опубліковані на шпальтах часописів «Літературно-науковий вістник», «Киевская газета», «Киевская старина», «Книгарь», газети «Рада».

Ключові слова: С. О. Єфремов, О. Я. Кониський, публіцистика, меморіальний образ, колективна пам'ять.

Меморіалізація і в певному сенсі «канонізація» постаті уродженця Чернігівщини, видатного громадського діяча, письменника, публіциста, видавця Олександра Яковича Кониського (1836–1900) розпочалась одразу після його відходу в вічність². Із представників інтелігенції Наддніпрянщини найбільш активно до цього процесу долучився Сергій Олександрович Єфремов (1876–1939) – провідний український журналіст, літературний критик, літературознавець, співзасновник Української демократично-радикальної партії (грудень 1905–1907 рр.), в подальшому лідер Української партії соціалістів-федералістів (1917–1920 рр.), академік ВУАН. Незважаючи на досить значну кількість праць останніх років, присвячених С. Єфремову³, питання щодо специфіки творення ним у своїх публіцистичних текстах меморіального образу О. Кониського не було предметом спеціальної уваги фахівців. Сергій Олександрович з любов'ю та пієтетом протягом десятиріч задокументував на шпальтах україномовної й російськомовної преси меморіальні образи сучасників, у певному сенсі виступаючи активним творцем «місць пам'яті» покоління «Молодої України», генерації «людей 90-х років», що виступали провідною силою трансформаційних процесів пізньоімперської доби і вели провід на початках Української національної революції 1917–1921 рр. Зважаючи на актуалізацію проблеми конструювання колективної й історичної пам'яті в сучасній гуманітаристиці, ми вирішили звернутися до з'ясування названого питання. Як уявляється, оприлюднення маловідомих або й зовсім забутих публіцистичних текстів Сергія Єфремова дозволить не лише документовано реконструювати образ О. Кониського у просторі національної пам'яті, але й посприє подальшій популяризації єфремовського творчого доробку.

Спонукальним мотивом звернення до заявленої теми є також наближення двох ювілейних дат (180-річчя з дня народження Олександра Кониського та 140-річчя з дня народження Сергія Єфремова), потреба ушанування пам'яті цих символічних

© Іваницька Світлана Григорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій.

постатей модерної доби націєтворення. Творча й етична спадщина С. Єфремова так, як і його практичного навчителя в політиці О. Кониського, багато в чому суголосна настроям і думкам сучасності. Політика національної культури, «бої за історію», розмежування «свого – чужого» досвіду, пробудження громадянського суспільства, особиста відповідальність за ідеї та вчинки, реальне поєднання гасел національного визволення й соціальної справедливості – це лише побіжний перелік проблем, які вирішували протягом своєї діяльності О. Кониський (до 1900 р.) і С. Єфремов (до 1920 р.) і які не втратили своєї значущості в умовах кризової України.

Стосовно методології дослідження відзначимо, що розглядаємо українську національну ліберально-народницьку еліту як «уявлену спільноту», що в процесі формування колективної ідентичності потребувала «винайдення традицій» та творила «місця пам'яті», відчуваючи потребу в канонізації, глорифікації та меморіалізації «знакових» постатей українського руху. Процес конструювання колективної свідомості цієї спільноти вимагав встановлення зв'язку з минулим, ритуалізації, формалізації, універсалізації певного досвіду. Досвід втрати – реальної або уявної, але пережитої з не меншою пристрасстю і силою – значною мірою сприяв усталенню колективної ідентичності конкретної елітарної групи. Важливе значення мав факт неодноразовості й повторюваності такого переживання.

Механізм творення «місць пам'яті», меморіальних «святинь» найбільш адекватно пояснюється через теорію колективної пам'яті. Так, за Полем Коннертоном, робота з пригадування і збереження в пам'яті проявляється у різний спосіб, приховано чи явно і на різних рівнях нашого досвіду/переживання. Світ того, хто сприймає, визначений межами часового сприйняття і є структурованим; це – комплекс очікувань, базованих на запам'ятовуванні⁴. Пам'ять окремих осіб, наголошував французький історик П'єр Нора, не є в повному розумінні індивідуальною, бо кожен індивід є представником певної соціальної групи, і ця пам'ять актуалізується в думках, вчинках, діях. Тобто пам'ять виникає у процесі соціалізації особи і зміст її пам'яті визначається тим соціальним середовищем, в якому перебуває індивід. Пам'ять розвивається у часі разом із групами індивідів і залишається в пережитому ними досвіді як колективна («...спогад або сукупність свідомих чи несвідомих спогадів про досвід, пережитий і/або перетворений на міф живою спільнотою, до ідентичності якої невід'ємно належить відчуття минулого ...»)⁵. Важливою є думка П. Нора, що «пам'ять – це життя, носіями якої завжди виступають живі соціальні групи, і в цьому сенсі вона знаходиться в процесі постійної еволюції, вона відкрита діалектиці запам'ятовування і амнезії, не звітує собі в своїх послідовних деформаціях, підвладна всім засобам використання і маніпуляціям, здатна на тривалі приховані періоди і раптові пожвавлення ... Пам'ять – це завжди актуальний феномен, зв'язок з вічним сьогоденням, що переживається... Пам'ять з причин своєї чуттєвої і магічної природи уживається тільки з тими деталями, які їй зручні. Вона живиться туманними, багатоплановими, глобальними і текучими, частковими або символічними спогадами, вона чутлива до всіх трансферів, відображень, заборон або проєкцій... Пам'ять вміщує спогад в священне, історія його звідти виганяє, роблячи його прозаїчним. Пам'ять породжується тією соціальною групою, яку вона згуртовує,... пам'ять за своєю природою множинна і неподільна, колективна і індивідуальна»⁶.

Зазначимо вагу персоналістики у грандіозному публіцистичному доробку С. Єфремова. Сам він подібний інтерес мотивував таким чином: «...вже й сама біографія неабиякої людини дуже буває цікава, стаючи часто тим фокусом, що збирає в собі проміння інтелектуального життя, розкиданого навкруги себе визначною людиною...»⁷. У зрілому віці проникливо зазначав у мемуарах: «Померли люде. Рідко про них згадують. Але не померли ... в нас, що нових дожили часів, їхні впливи, ті наслідки невмирущі їхнього життя, трудного, неспокійного. І образи їх ясні сяяли за темних часів лихоліть, і за теперішнього тьмяного переступного часу нуртування розбудженого життя, – нехай же сяятимуть і за яснішої будуччини...»⁸. Своєрідним єфремовським кредо в ставленні до діячів старшого покоління українського руху – «шістдесятників» і «старогромадовців» – є рядки з посвяти О. Кониському: «Треба знати і з подякою

згадувати наших діячів передрозсвітньої доби, серед яких раз-у-раз Кониському належатиме одно з найпочесніших місць. [...] життя тих людей – то наша власна історія, історія рідного краю, і тут ми вже не маємо права «отговариватися незнанням», або виступати забудьками...»⁹. Щодо низки єфремовських некрологів, І. Б. Гирич слушно зазначає, що «разом вони складають своєрідну персоналістичну енциклопедію, з якої, може, половини немає у жодній із сучасних енциклопедій. Серед добре знаних діячів половина – особи, про яких ми сьогодні нічого майже не знаємо»¹⁰.

... Пострадянська українська гуманітаристика все пильніше виявляє зацікавлення різноманітною й кипучою діяльністю Олександра Яковича Кониського. Так, йому вже присвячено кілька дисертацій з різних наукових галузей, монографія¹¹, значна кількість фахових статей. Чернігівські історики Т. П. Демченко та О. О. Мисюра у передмові до листів О. Кониського до І. Шрага зазначають, що «аналіз літератури дійсно дає деякі підстави для твердження, що роль О. Кониського у розвитку національно-визвольного руху повною мірою була усвідомлена вже по його смерті. У некрологах чітко прослідковується думка про певну недооцінку справ і головне самої присутності в житті Києва й України цієї постаті, місце якої так ніхто й не посів. І річ не в тім, що за О. Кониським щиро жалкують представники молоді, до виховання, чи краще сказати, вишколу яких в численних гуртках він доклав так багато зусиль...»¹². Дослідники справедливо вважають, що в останні десятиліття ХХ ст. відбулися відчутні зміни у трактуванні спадщини та й життєвого шляху Кониського. «Із автора оповідань про тяжку народну долю, зятятого націоналіста й безкомпромісного противника соціалістичних ідей він став трактуватися як представник тієї нечисленної національно свідомої української інтелігенції, спільними, і часто жертвовними, зусиллями якої закладалися підвалини і національно-визвольного руху, й українських партій, і самої нації»¹³. Археограф Г. Стариков акцентує, що «не дивлячись на кілька присвячених Кониському дисертаційних робіт, він є «малоприсутнім» не тільки в інтелектуальному вимірі, але і «фізичному». Так, його будинки у Києві не збережено, відсутні меморіальні дошки у пов'язаних з ним та його діяльністю містах (Києві, Чернігові, Полтаві, Львові), йому не встановлено жодного погруддя, не випущено навіть марки, монети, поштового конверта тощо... На сьогодні відчутною є потреба синтетичної монографії, написання якої найближчим часом навряд чи можливе через недостатню дослідженість архівної та публіцистичної спадщини Олександра Кониського, зокрема і питання про його щоденники»¹⁴. Детальніше знайомство з єфремовською публіцистичною спадщиною 1900-1919 рр. дозволяє простежити процес конструювання сучасниками й однодумцями образу О. Кониського в контексті доби, подати нові аргументи щодо вияснення специфіки й підсумків його діяльності.

Аналізуючи фактори соціалізації представників молодшої генерації українського руху, сучасні автори з різних ракурсів висвітлюють вплив О. Кониського на своїх «вихованців»¹⁵. Так, І. Б. Гирич, торкаючись питання внеску Кониського в процес модерного українського націєтворення, відзначає, що, крім М. Грушевського, О. Кониський залишив після себе низку інших визначних громадських діячів, зорганізованих спочатку у видавництві «Вік». Його правою і лівою рукою в молодій громаді були О. Лотоцький і С. Єфремов, люди, що віддали все життя національному відродженню українського народу. Кожен з «годованців» О. Кониського успадкував одну з іпостасей таланту свого вчителя. Сергій Єфремов став провідним публіцистом, головним речником громадського життя, «совістю нації» (данина О. Кониському – полум'яному публіцисту «Правди», «Зорі» та ін. журналів та газет). О. Лотоцький відбувся як провідний очільник петербурзької української громади, «посол» України в українській столиці, посередник всіх видавничих проектів, які проводив через цензуру, як ключова фігура у скасуванні Емського указу 1876 р. (О. Кониський постійно воював з цим указом упродовж усього життя та боровся постійно з цензурними перепонами). Василь Доманицький продовжив справу О. Кониського в ділянці шевченкознавства і видав 1907 р. перший науково-критичний «Кобзар» Т. Шевченка, про що завжди мріяв О. Кониський. С. Єфремов теж продовжував шевченкознавську працю вчителя... Володимир Дурдуківський став найвизначнішим педагогом, директором Першої

української гімназії ім. Т. Шевченка на Наддніпрянщині, чим продовжив заповіт О. Кониського про творення власної національної школи. Федір Матушевський став редактором першої щоденної газети Великої України «Рада», рупора української ідеї, який також мріяв створити свого часу О. Кониський¹⁶.

Стосовно формування світогляду молодого С. Єфремова, І. Б. Гирич наголошує, що той, представник молодокраїнства в суспільній думці і у свідомісному сенсі переконаний народник, в політиці сповідував надкласовий підхід, був «безпосереднім продовжувачем» справи В. Антоновича – О. Кониського. Він успадкував традиції надпартійності, «ідеї, що єдиною партією мусить бути єдина українська сила. Як і його духовні виховники, які уособлювали громаду, він був провідним діячем (поруч з М. Грушевським і Є. Чикаленком) Товариства українських поступовців, чільним національним демократом. Був речником УРДП, а згодом УПСФ... С. Єфремов до розуміння незалежної України йшов через федералізм...»¹⁷. У 1894 р. С. Єфремов уперше відвідав будинок О. Кониського на Бібіковському бульварі, 36, залишивши в мемуарах його колоритний опис, а також наводячи фактичні аргументи до образу О. Кониського-політика (участь у політиці «нової ери», видання суспільно-політичного журналу «Правда» у Львові, публічна пропаганда українства в пресі) і таким чином заперечуючи «виключне культурництво» О. Кониського. Як громадський діяч Олександр Якович був надзвичайно активним, адже у 1880–1890-ті роки всі важелі української політичної акції перебували саме в його руках і меншою мірою – у В. Антоновича. Так, І. Гирич підкреслює, що, на відміну від Володимира Антоновича, О. Кониський змальований у спогадах С. Єфремова як «громадська людина, яка найкраще почувала себе в гурті, на людях, яка легко сходилась з людьми, хоча легко і розходилася, коли виявлялися якісь суперечності, яка вміла любити, але й вміла ненавидіти і вже, здається, не прощала образ і навіть іноді просто незгоди в поглядах»¹⁸. Чітка й однозначна українська лінія поведінки О. Кониського приваблювала до нього молодих українців. Із М. Грушевським, О. Лотоцьким та С. Єфремовим у О. Кониського до кінця життя збереглися щирі товариські взаємини.

Крім того, у багатьох своїх розвідках С. Єфремов указував на видатне значення праць О. Я. Кониського в галузі шевченкознавства, визнавав його засновником цього дослідницького напрямку літературознавства, вважав одним із «визнаних майстрів художньої прози». Неодноразово осмислював протистояння О. Кониського і М. Драгоманова на ґрунті ставлення до політики «нової ери», в питаннях соціалізму як ідеалу майбутності, політичної й культурної окремішності України, стратегії й тактики українського руху, співвідношення в реальній політиці практики «малих справ» та «великої мети», пошуку спільників та критиці опонентів... Розумом він був, як зізнається в мемуарах, на боці М. Драгоманова, але в багатьох практичних заходах дослухався до порад Кониського.

Меморіальний образ О. Кониського набуває завершеності в десятому розділі знаменитої єфремовської «Історії українського письменства» (1911 рік). Розвиваючи й поглиблюючи тези, сформульовані в «радівській» статті 1910 р., С. Єфремов називає Кониського типовим «старшим шестидесятником», представником того «немов першого випуска української інтелігенції, першого покоління українських діячів, що виступали вже не поодинокі, а ... організованими громадами»¹⁹. Характеризуючи світоглядні настанови О. Кониського, відзначає, що «це був діяч того ж типу, що й Куліш – запальний, різносторонній і хоч меншого росту, але більшої постійності й видержки в основних питаннях; пробував він своєї сили і в поезії, і в белетристиці, і в науково-публіцистичній сфері. Таких діячів надто потрібно буває на світанні національного життя». Репрезентував його як народовця-культурника, що ставився негативно до революційних способів боротьби, завжди віддаючи перевагу практиці перед теорією, не сприймаючи ні радикалізму, ні космополітизму, готового усе віддати заради «національної справи». Але, твердив С. Єфремов, ніколи «з Кониського не був і шовініст»²⁰.

Кілька рядків присвятив Єфремов Кониському в «Короткій історії українського письменства» (К.: Криниця, 1918). У добу українізації критик видав і прокомен-

тував листування М. Костомарова з О. Кониським (Україна, 1925, № 3, с. 72–78.). Намагаючись популяризувати спадщину свого «вчителя», Сергій Олександрович подав ґрунтовну вступну до збірки «Кониський О. Вибрані твори, кн. 1. К., 1927» (С. 3-28)²¹. У щоденниковому записі від 19 лютого 1927 р. занотував із цього приводу: «Марксистського підходу», звісно, в статті нема – і це може спричинитись до того, що й її цензура не пустить. Совітська цензура куди причепливіша і, треба правду сказати, – дурніша за царську. Вона встановлює не тільки, чого не повинно писати, а й те, що треба писати. [...] Побачимо, що то вийде з цієї спроби легалізувати тепер такого письменника як Кониський»²². Єфремовські передбачення мали рацію: постає націоналіста, самостійника й культурника Кониського не вписувалась у жорсткі канони комуністичної ідеології, що призвело кінець-кінцем до майже повного її вилучення з історичної пам'яті українського суспільства.

Стосовно поля публіцистики, зазначимо, що тут С. Єфремов присвятив Кониському такі головні праці (подаємо за хронологією): «Спомини О. Я. Кониського» (*Літературно-науковий вістник*. – Л., 1900. – Т. IX. – Кн. 4), «А. Я. Кониський. (Некролог)» (*Киевская газета*. – 1900. – № 351), «Останні години життя, смерть і похорон О. Я. Кониського» (*Літературно-науковий вістник*. – Л., 1901. – Т. XIII. – Кн. 1), «А. Я. Конисский. Некролог» (*Киевская старина*. – 1901. – Т. 72. – Январь. – Кн. 1; спільно з Ф. П. Матушевським; окрема відбитка: К., 1901), «Перші роковини смерті Ол. Кониського» (*Літературно-науковий вістник*. – 1902. – Т. XVII. – Кн. 2), «Трудівник передрозвітної доби. На 10-ті роковини смерті Олександра Кониського» (*Рада*. – 1910. – № 272), [Рецензія]: Кониський-Перебендя О. Я. – Твори, ч. 1. 3 передмовою В. Чередниченко. «Просвітянська книгозбірня», № 3. Видання Полтавської Спілки Споживчих Товариств. Полтава, 1918 (*Книгарь: Літопис українського письменства*. – К.: Час, 1919. – Ч. 20). Жанри й типи єфремовських праць є різняться між собою – хронікальні нотатки 1900-х рр. в «Літературно-науковому вістнику» в розділі «Хроніка і бібліографія», некрологи («Киевская газета», «Киевская старина», «Літературно-науковий вістник»), стаття-посвята в «Раді» «Трудівник передрозвітної доби. На 10-ті роковини смерті Олександра Кониського († 29 листопада, року 1900)», гостро-нещадна рецензія в «Книгарі» (критика стосувалась передмови до збірки творів О. Кониського, автором якої була В. Чередниченко)²³... Аналіз публіцистичних текстів Єфремова доводить еволюцію його поглядів щодо трактування образу Кониського, що далі – то більш глибоке його осмислення в реаліях модерної доби націєтворення, трактування у зв'язку з загальним поступом українства. Що важливо – у публіцистиці С. Єфремова Кониський постає й певним символом «переступної доби» українського руху, й живою, рухливою, емоційною людиною, що надзвичайно близько приймала до серця й до «глибини кишені» проблеми національного життя. Ознайомлення з єфремовськими пресовими текстами дозволяє простежити метаморфози меморіального образу Кониського у контексті просторово-часових трансформацій.

Тексти С. Єфремова друкуються мовою оригіналу, зі збереженням усіх лексичних і стилістичних особливостей авторського тексту. Російськомовні тексти подаються згідно з правилами сучасної орфографії. В українських текстах правопис уніфіковано й дещо осучаснено – так, наприклад, ми відмовились щодо передачі текстів із сторінок «Літературно-наукового вістника» від «желехівки» – українського фонетичного правопису, який використовувався у Західній Україні з останньої чверті XIX ст. і до 1922 р. Щодо передачі текстів зі шпальт газети «Рада» та часопису «Книгарь», були усунені анахронізми, в окремих словах поставлені апострофи, внесені зміни в написання таких слів, як «інший» – «іншій», «смерти» – «смерті» та т. і. Збережено авторське написання таких слів та словосполучень, як «працьовник», «редаговання», «ріжними», «органа», «народа», «романа», «європеїзма», «постатів», «енергичний», «швидче», «Бибиковський бульвар», «в Києві». Примітки в статтях зроблені самим С. Єфремовим і полишені без змін.

СПОМИНИ О. Я. КОНИСЬКОГО

«Днепровская Молва» в ч. 3 за сей рік надрукувала дещо зі споминів О. Я. Кониського «К истории народных чтений и народного театра». Шановний автор споминів перш за все висловлює думку, що «успех народной лектории и спектаклей находится в полной зависимости от доступности для слушателей языка» і що народна мова скрізь, а найпаче у нас на Україні, повинна стати на першому плані, бо інакше ні народні читання, ні вистави не можуть для народа бути зрозумілими. Сю думку д. Кониський доводить тими фактами, яких наочним свідком йому самому довелося бути. В кінці 50-их років у Полтаві заведено недільні школи для дітей і читання для дорослих, при участі Строніна, Пильчикова, Щетинської, Кониського, Гарлинського та ін. Учителі недільних шкіл відразу мусили звернути увагу на те, що російську мову учні вельми мало розуміють і що треба тратити багато часу на те, щоб вияснити дітям незрозумілі їм слова. Щоб упевнитися в сьому, надумано було запитати учнів, яку мову вони краще розуміють і на якій бажають учитися далі. Кожен учень читав російську байку Крилова і відповідну Гребінки і тоді його питали, яку більш зрозумів. З 140 душ дітей, що ходили до школи, 123 відповіли, що краще розуміють Гребінчині байки і що бажали б учитися по українські. Тоді вже учителі взялися до укладання шкільних підручників українською мовою (підручники Строніна і Кониського надруковано). Для читання вживалися: «Кобзар», оповідання Марка Вовчка, повісті Квітки, «Хата» Куліша. Далі той самий гурток задумав спорудити народні вистави, але виникла несподівана перешкода: місцева адміністрація заборонила народні вистави за те, що ціни на місця в театрі були призначені занадто малі. Не дав дозволу і міністр внутрішніх справ, одмагаючись тим, що, мовляв, народних вистав нема ще і в Англії (!). На тому діло з театром і стало. Спомини О. Кониського для історій українського руху мають велику вагу; шкода тільки, що надруковано з їх вельми незначну частину. Бажано було б, щоб шановний автор та й усі інші свідки минулих часів надрукували свої спомини. Час іде, старі люде – свідки минулого – потроху сходять у могилу і коштовний матеріал для нашої давнішої історії умирає разом з ними, цікаві факти з нашого минулого забуваються. Спомини наших діячів могли б зберегти від забуття не один цікавий факт з нашого минулого...

Публікується за виданням: Спомини О. Я. Кониського // Літературно-науковий вістник. – Львів: видає Наукове товариство імені Шевченка у Львові. – 1900. – Т. ІХ. – Цьвітень. – Кн. 4. – [Хроніка і бібліографія: Літературні вісті і уваги]. – С. 52-53. *Підписано:* С. Є.

АЛЕКСАНДР ЯКОВЛЕВИЧ КОНИССКИЙ. (НЕКРОЛОГ)

29 ноября, в 2 часа пополудни скончался известный малорусский писатель и общественный деятель, одна из наиболее видных местных литературных сил Александр Яковлевич Конисский. Покойный родился 6 августа 1836 г. в хуторе Переходовке Нежинского уезда Черниговской губернии; девяти лет поступил в приходское училище в Нежине, а затем в черниговскую гимназию, которой ему, несмотря на отличные успехи, не удалось, однако, окончить. Затем Конисский продолжал свое образование в Нежинском дворянском уездном училище и лицее, но стесненный материальными обстоятельствами, а главное – болезнь глаз не позволили ему докончить свое образование. В 1854 г. Конисский поступает на службу при суде в Полтаве, усердно занимаясь в то же время самообразованием. К этому времени относятся и первые его литературные опыты, а также весьма деятельное участие в организации и занятиях воскресных школ в Полтаве, до закрытия их в 1862 г. В 1863 году по независящим обстоятельствам Конисский должен был переселиться на жительство в Вологду, где прожил около года, затем побывал в Тотьме и только в 1865 году получил разрешение возвратиться на юг – сначала в Воронеж, затем в Елисаветград, Бобринец и Екатеринослав. С 1872 года Конисский живет в Киеве,

занимаєся адвокатурою, літературою і служуа городу в качестве думского гласного (с 1878 до 1881 года).

Літературна і громадська діяльність А. Я. Конисского настолько разнообразна, широка і плодотворна, что нет никакой возможности охарактеризовать и исчерпать ее в краткой газетной заметке. Начиная с 1858 года и до самых последних дней он без устали работал для родной литературы, не покидая этой работы ни при каких обстоятельствах. Он пишет романы, повести, рассказы и стихотворения на малорусском наречии; его перу принадлежат также выдающиеся публицистические и критические работы на том же языке, печатавшиеся в галицких украинских изданиях («Правда», «Зоря», «Свет», «Л.-Н. Вестник» и друг[ие]). Кратко говоря, не было почти ни одного малорусского издания, в котором покойный не принимал бы самого деятельного участия в качестве сотрудника, а иногда и главного руководителя и вдохновителя. Он был затем одним из основателей и деятельных сотрудников основанного в 1873 г. во Львове «Товариства имени Шевченка»; при его участии это «товариство», первоначально поставившее себе чисто литературные цели, было преобразовано в 1892 году в ученое общество, развившее в течение сравнительно короткого времени значительную научную деятельность. Кроме того, Конисский сотрудничал в лучших русских изданиях, как «Вестник Европы», «Русская Мысль», «Страна», «Порядок» и мн[огих] др. Последние годы своей жизни покойный писатель посвятил изучению личности и творчества Т. Шевченка, и плодом этих занятий была «Хроника життя Т. Шевченка» (в русском переводе издана отдельной книгой в 1898 г. в Одессе) и много журнальных и газетных заметок о Шевченке, собрание его писем и т. п. Вообще значение Конисского в малорусской литературе громадно. Работая в течение 40 слишком лет совершенно бескорыстно на пользу родной литературы и науки, он являет собою лучший тип убежденного, стойкого, честного деятеля, неутомимого борца за идеалы добра и гуманности. Земля тобі пером, честный и бескорыстный деятель на пользу родной земли.

Публікується за виданням: А. Я. Конисский (Некролог) // Киевская газета. – 1900. – № 351. – С. 2. Підписано: без підпису. В спису праць С. Єфремова щодо підпису вказано: С. Е-мовъ.

ОСТАННІ ГОДИНИ ЖИТТЯ, СМЕРТЬ І ПОХОРОН ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО

29 падолиста в вечері рознеслась по Київу сумна чутка: другій годині в день не стало людини, що більш чотирьох десятків літ високо й непохитно держала рідний стяг, не випускаючи його з тремтячих рук навіть на смертному ліжку; не стало чесного сміливого борця за національні права нашої занедбаной вітчизни; не стало енергічного ініціатора й живущого нерва многих інституцій українських; не стало великого громадянина і невсипущого трудівника на ниві народній – Олександра Конисського...

Небіжчик давно вже нездужав; стан здоровля його останніми роками раз-у-раз був коли не лихий, то в усякому разі не зовсім добрий, а надто в зимі. Тим-то лікарі притьмом послали його до Криму, де тепло й живуще морське повітря підживляло хорий його організм; кілька останніх зим небіжчик перебував у Ялті. Сього року, не вважаючи на пересторогу, що дала йому кілька раз в осені простуда, не вважаючи на всі намови та благання близьких людей – їхати заздалегідь до Криму, небіжчик не схотів виїздити з Київа, одмагаючись тим, що «моральне становище громадської людини в Ялті нестерпуче важке через самотність та нудьгу». Громадська жилка й тут виявилась: небіжчик волів перетерпіти хвороби й страждання, йти на видиму небезпеку, ніж жити самотою на чужині, хоч і в догідних умовах. Опріч того зачиналося в Київі одно нове діло, яким вельми цікавився небіжчик і багато працював, щоб поставити його на ноги. Всі отсі обставини задержали його в Київі і сталися одною з найблизших причин наглої його смерті. Кажу – наглої, бо хоч небіжчик останніми часами часто хорував, та ніхто про те з близьких до його людей не сподівався на такий швидкий кінець: катастрофа сталася справді нагло й несподівано. В четвер ще (23 падолиста) у небіжчика зібрався

гурт добрих знайомих, розмовляли багато про те, як би поширити видання книжок на Україні, укладали широкі плани праць, які конче треба пустити в світ, – і ніхто з присутніх не помітив нічого надзвичайного. О десятій годині, як звичайно, розійшлися; господар був веселий, жартував, сміявся і на відході промовив до одного з гостей: «Запишіть у літопись 23 падолиста, коли народилася на світ нова громада». Три дні обставини не дали авторові сієї замітки навідатись до небіжчика, – тим більше, що ніхто не сподівався нічого лихого, – аж у понеділок (27 падолиста) над вечір почув він сумну новину, що Олександр Яковлевич тяжко занедужав. Хвороба виявилася другого дня по зібранню, у п'ятницю 24 падолиста. Вже зранку температура піднялася до 38,5° і лікар сконстатував запалення легких. Коли у вівторок (28 падолиста) автор замітки навідався до небіжчика, він лежав майже непритомний і не міг промовити й слова. Тяжко було бачити сю енергічну звичайно людину, що лежала тепер, не маючи сили підвестися, ані поворухнути рукою. Оповідають, що в нестямі він багато говорив, бідкався, що він зараз нездатний до роботи і прохав дати йому «одпущ» на місяць – спочити і тоді він своє діло зробить. Лікар, що пильнував недужого, запевняв, що все гаразд діється, що за 2-3 дні жар зменшиться, температура спаде і недужий почне одужувати. Була думка скликати консилиум, але лікар доводив, що се цілком непотрібно ... Одначе 29 падолиста в ранці серце у хорого майже завмерло, живчика не стало чути; за кілька часу до смерти недужий намагався щось сказати, але не міг вимовити ані слова; попрохав очима олівця й паперу і непевною, тремтячою рукою став писати, але так невиразно, що розібрати нічого не можна було. Так з олівцем в руках застала його й смерть – і благородне серце великого борця за права українського народу навіки замовкло...

В вечері, коли рознеслася про се чутка, на квартиру небіжчика зібралося чимало люду – прихильників помершого діяча на ниві народній. Небіжчик лежав на столі серед цілого ліса зелених квіток, що тужно посхиляли свої віти. Важкий сум огорнув усіх...

Похорон відбувся 1 грудня о другій годині. Вранці дубову жовту труну з тілом небіжчика перенесено до Благовіщенської церкви. У ногах поклали численні вінки – ознаку останнього привіту на вічну розлуку... Вінків було всіх 13: 1) великий з срібних листів з рожевими трояндами, з написом золотом по білому: «Незабутньому трудовникови на ниві народній – Українці-Кияне». 2) великий з рожевих троянд з пожовклим листом, напис: «Товариство імени Шевченка своєму основателю, почесному і дійсному членові»; 3) Чорний з троянд і білого бузку, напис: «Дорогому основателю і першому членові від Літературно-Видавничої Громади»; 4) металічний – лавровий, напис: «Щирому оборонцеві прав народних – студенти – Українці в Києві»; 5) «Щирому синові і робітникові України А. Я. Кониському від Одеських земляків»; 6) «Олександрови Кониському на вічну дорогу – Харківська академічна молодіж»; 7) «Черниговці щирому патріоту, дорогому робітникові на ниві народній»; 8) Роскішний срібний вінок з написом на червоних биндах: «М. Л. Кропивницький з товариством – А. Я. Кониському»; 9) «Дорогому, незабутньому другові від щиропрхильних до його серцем матері і дітей Карачевських»; 10-13) чотири вінки з живих квіток без написів. На похорон прийшло також кілька телеграм з виразом щирого вболівання й жалю за небіжчиком; ось де-які з їх: 1) «Прийміть вираз щирого спочуття в вашій тяжкій утраті. За Товариство імени Шевченка Грушевський»; 2) «Невимовний жаль, щире спочування сем'ї і громаді по утраті великого патріота від громади народовців. Барвінський, Грушкевич, Ревакович, Заячківський»; 3) З Дорпату (Юрева): «Просим положить за нас землі на могилу дорогого, незабвенного Александра Яковлевича» (підписано 12 чоловіка); 4) З Харькова: «Харківська українська молодіж з великою тугою провожа у далеку дорогу вірного сина України. Най йому земля пером!»; 5) З Калуги: «Несподівана смерть незабутнього Олександра Яковлевича ударила нас, як грім. Над тяжкою втратою вашою і України щиро вболіваю. Афанасев»; 6) З Львова: «Просимо прийняти вирази щирого жалю з powodu смерти многозаслуженого покійника. Титко Ревакович з родиною»; 7) З Полтави: «Полтавська молодь просе освідчити родині Кониського свій жаль по страті дорогого Україні чоловіка» (підписи); 8) З Катеринодара: «Возложите венки Конисскому, – надпись родным

язиком: «Українському патріотові – Кубанці»; 9) З Вороніжа: «Возложите венки на гроб Конисского: «Щирому патріоті – в житті і праці од земляків-Вороніжців. Вашкевич»; 10) З Чернигова: «Просим возложить венки Конисскому: «Чернігівці щирому патріотові, дорогому робітникові на українській ниві. Шраг»; з де-яких ближших до Київа міст прибули делегати.

О третій годині сумна процесія рушила з церкви до міста вічного спочинку – Байкового кладовища. Труну весь час несли на руках студенти та учні середніх шкіл; позаду йшло, не вважаючи на слоту й негоду, багато людей. Коли труну опущено в яму, почалися промови. Микола Левітський з плачем промовляв про гірку долю нашого народу-сироти, що ховає кращих синів своїх, невсипущих працьовників. Але нам, – закінчив бесідник, – потрібні й такі, як отся, славні могили: вони нагадують нам про ідеї, за які великі небіжчики наші боролися за життя. Микола Лисенко згадав про великі заслуги небіжчика перед Україною і з жалем сконстатував прикрий факт ворожих відносин до його від людей, що повинні б тільки подяку до його почувати. Д. Стешенко висловив гадку, що вагу нинішньої втрати і заслуги небіжчика оцінять тільки тоді, коли народ наш прокинеться до самосвідомого життя. Д. Руденко підкреслив вагу діяльності письменника, як осередка, кругом якого гуртувалися інші діячі. П. Старицька відчитала поезію Михайла Старицького, присвячену небіжчикові; поезією теж ушанував небіжчика один з молодих учнів. Кинувши по грудці землі на труну на знак останнього прощання, присутні почали розходитися з кладовища з тяжким болем у серці.

Зараз над свіжою ще могилою не можна зміряти тієї втрати, яку зазнала Україна, поховавши одного з найкращих синів своїх: вагу тієї втрати ми ще довго відчуватимемо. Спочило навіки велике серце, що раз у раз боліло недолею рідного краю і народу і все віддало йому; але дух його – живий між нами і довго ще нагадуватиме нам про наші обов'язки – любити нашу вітчизну і працювати, не покладаючи рук, для неї. Життя нашого славного небіжчика, повне праці й мук за рідний нам рід, хай буде нам зразком і нехай не поменшає, а зростає й зростає гурт таких трудовників, яким був наш великий небіжчик. Рідна земля йому пером!

Публікується за виданням: Останні години життя, смерть і похорон Олександра Конисского // Літературно-науковий вістник. – Львів: видає Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1901. – Т. XIII. – Кн. 1. – С. 51-54. *Підписано:* Сергій Єфремов.

АЛЕКСАНДР ЯКОВЛЕВИЧ КОНИССКИЙ. (НЕКРОЛОГ)

I.

Немногочисленные ряды выдающихся деятелей на нашей родной ниве с каждым годом все рedeют и рedeют; с каждым годом один за другим сходят со сцены энергичные, горячо преданные своей родине и народу, верные до конца жизни раз принятому ими направлению работники. Если утрата подобных работников всегда тяжела даже в обществах, успевших хорошо развить свою культурную жизнь и потому богатых культурными силами, то тем чувствительнее она в той среде, которая, в силу различных обстоятельств, постоянно оказывается задерживаемой в своем естественном росте и вследствие этого считающей в своих рядах энергичных, неутомимых работников только единицами.

Таким именно работником и был скончавшийся 29 ноября минувшего года, известный украинский писатель и общественный деятель, А. Я. Конисский. В лице сошедшего в могилу А. Я. Конисского Малороссия и Галичина понесли тяжелую утрату, одного из старейших, самых неутомимых работников, в течение слишком сорокалетней своей кипучей деятельности неизменно и твердо стоявшего на страже интересов своей родины и своего народа. Этими чертами своего характера покойник должен служить прекрасным примером для молодого поколения.

Для полной и всесторонней оценки общественной и литературной деятельности покойного, длившейся более сорока лет, теперь пока еще не время: слишком она была продолжительна и слишком разнообразна, а потому ее и невозможно сделать сейчас,

пред незакрытой еще почти могилой. Цель настоящего очерка – познакомить читателей, друзей и почитателей сошедшего в могилу деятеля с главными моментами жизни и деятельности его и дать общий перечень литературных трудов и работ покойника.

А. Я. Конисский родился 6 августа 1836 г. в хуторе Переходовке, Нежинского у., Черниговской губ. Потеряв на седьмом году своей жизни отца, Конисский рано испытал тяжелое положение сироты, материальные лишения и притеснения окружающих. Девяти лет его отдают в Нежинское приходское училище, а затем – в Черниговскую гимназию. Здесь ему пришлось испытать первые горечи за свое влечение к высшим порывам человеческого духа: гимназическое начальство усмотрело его испорченность в том, что он пишет стихи на малорусском языке, и в результате он очутился за порогом гимназии. Попытка продолжить образование в Нежинском дворянском училище и лицее также окончилась неудачей: крайне стесненные материальные обстоятельства, а также тяжелая болезнь глаз заставили его бросить школу и вступить в жизнь на борьбу с лишениями и невзгодами. В 1854 г. Конисский поступает на службу при суде в Полтаве, не оставляя в то же время надежды заполнить свое образование самостоятельным трудом, и действительно достигает намеченной цели. Юношеские годы Конисского совпали с тем освободительным течением, которое увековечено также недавно сошедшим в могилу, покойным Джаншиевым в его труде под названием «Эпоха великих реформ». Конисский отдался служению народу со всею страстью своей пылкой натуры. Он принимает деятельное участие в устройстве воскресных школ в Полтаве, пишет корреспонденции в «Искру», «Черниговский Листок» и «Основу», где выступает пламенным защитником интересов народа и убежденным борцом за его права. Наступившие в 1863 г. неблагоприятные веяния отразились и на Конисском: по доносу одного из сослуживцев, его обвинили в распространении превратных сепаратистических идей и сослали сначала в Вологду, а затем в Тотьму, где он пробыл до 1865 г., когда получил разрешение возвратиться на родину: сначала в Воронеж, затем – Елисаветград, Бобринец и Екатеринослав. В 1872 г. Конисский переселяется в Киев, где живет до последних дней, посвящая все свое время литературным занятиям, главным образом на малорусском языке.

Не входя в подробную оценку литературной деятельности Конисского, мы все же не можем не остановиться, прежде всего, на тех обвинениях по его адресу, какие часто раздавались и в печати, и в частных отзывах, обвинениях в проповеди национальной исключительности и нетерпимости. Такие обвинения, по нашему мнению, основаны только лишь на недоразумении: не национальную нетерпимость и исключительность он проповедовал, а напротив – свободу национальностей. Видя свой родной народ не на высоте тех прав, какими пользуются другие народы, он не мог иногда, как натура в высшей степени чуткая и отзывчивая, освободиться от страстного, обличительного тона, который его противники толковали, как шовинизм и исключительность. Что мысль наша справедлива, доказательством тому является и то обстоятельство, что, посвятив свои силы малорусской литературе, Конисский не чуждается в то же время и русской и принимает деятельное участие в лучших органах ее: *Вестник Европы*, *Русская Мысль*, *Искра*, *Страна*, *Порядок*, *Заря*, *Земство*, *Земский Обзор*, *Семья и Школа*, *Московский Телеграф*, *Днепровская Молва* и мн. др.

Литературная деятельность Конисского начинается с 1858 года, когда им в «Театрально-Музыкальном Вестнике» помещено было несколько заметок. Начало 60-х годов совпадает с возрождением и расцветом малорусской литературы в России, и вот Конисский помещает по-украински и по-русски в «Основе» и «Черниговском Листке», издававшемся известным украинским писателем Глебовым, ряд очерков беллетристического и публицистического содержания, подписывая их псевдонимом «Переходовець». В публицистических своих очерках он ратует за допущение в народную школу малорусского языка и вообще за предоставление ему прав полного гражданства. В то же время деятельность его в качестве учителя воскресных школ в Полтаве натолкнула его на мысль составить учебники для украинских школ, результатом чего и были его «Украинские прописи» и «Арифметика, або щотниця». По поводу учебников на народном языке он ведет интересную переписку с Костомаровым. Но изменивши-

еся условия вскоре прервали эти зачатки педагогической деятельности Конисского: другие составленные им учебники не были разрешены к печати. Такое исключительное положение малорусской письменности в период 1863 – 73 гг. натолкнуло Конисского на мысль перенести свою литературную деятельность в Галичину. Конисский в этот период печатает свои произведения (стихотворения, повести, романы, рассказы, статьи литературно-критического и публицистического содержания) в галицких и буковинских украинских изданиях – «Слово», «Галичанин», «Мета», «Вечорници», «Правда» и др. Неоднократные поездки в Галичину еще более укрепили его связи с галицкими деятелями национального направления, связи, не прерывавшиеся до самой его смерти. Галичина и вся Малороссия особенно обязаны К[онисско]му за его деятельность в качестве одного из основателей известного «Наукового товариства имени Шевченка» в 1873 г., сперва поставившего себе чисто литературные задачи, а затем с 1892 г. реорганизовавшегося, при поддержке и горячем участии его, в научное общество. В начале 70-х годов малорусскому слову в России вздохнулось свободнее, и Конисский, не прерывая своей деятельности в Галиции, опять обращается к изданию книжек вне России: им издано несколько популярных брошюр, приготовлены к печати литературные сборники, не увидавшие, впрочем, света. В 1881 г. Конисский поднимает вновь старый вопрос о допущении малорусского языка в народную школу. Статья его по этому вопросу, появившаяся в журнале «Семья и Школа», вызвала целую литературу в русской повременной печати, большинство представителей которой вполне согласились с положениями автора. Вообще при каждом удобном случае Конисский поднимал этот вопрос, как в статьях, так и в различного рода докладных записках, выступая всегда защитником нрав малорусского слова.

Последние годы своей деятельности Конисский посвятил изучению личности и произведений Шевченка. Плодом этого изучения был двухтомный труд «Тарас Шевченко-Грушевський. Хроника його життя», первый том которого появился в 1898 г. в Львове, а второй появится в скором времени. Тот же труд автор переработал и издал в России под названием «Жизнь украинского поэта Т. Гр. Шевченка». Труд Конисского представляет лучшую биографию знаменитого украинского поэта. Шевченку же посвящен и последний труд Конисского, появившийся на русском языке – это популярная биография поэта, предназначенная для широкой публики, напечатанная в ноябрьской и декабрьской книжках «Журнала для всех».

Перечислить все написанное Конисским не представляется пока возможным: его произведения печатались большей частью в Галицких изданиях, мало в России известных и доступных, под многочисленными псевдонимами («Переходовець», «Верныволя», «Сирота», «Журавель», Дрозд, Семен Жук, О. Яковенко, К. Маруся, О. Кошовый, Перебендя, Лесько, Кость Одовець, Сирота з України, О. Я. Хуторный, Вакула з Лубен, Степан Шкода, Полтавец, О. Я. К., О. К., Дрибный и др.), из которых многие остались нераскрытыми до сих пор.

Более популярные его романы и повести – «Семен Жук и його родичи», «Юрий Горovenko» (под псевдонимом Красюченко), «Непримиренна», «В гостях добре, а дома липше». В последнее время Конисский предпринял издание своих беллетристических произведений в России; до сих пор вышло три тома, в недалеком будущем ожидалось еще несколько томов, но смерть прервала его намерения.

Утрата, понесенная малорусской литературой, тяжела и трудно вознагражима. С энергией, стойкостью, убеждением он в течение своей долгой литературной и общественной деятельности отстаивал то, во что верил, и до последней минуты убежден был, что стесненная теперь в своем течении родная литература дождется светлых дней... Если к кому можно применить прекрасное изречение: «Течение скончах, веру соблюдох» – так это к Конисскому.

Несомненно, что он оставил глубокий след в малорусской литературе и жизни.

Мир праху твоему, неутомимый, стойкий труженик и верный сын родной страны!

Публікується за виданням: Александр Яковлевич Конисский (Некролог) // Киевская старина. – 1901. – Т. 73. – Январь. – Кн. 2. – С. 125-130. *Підписано:* Матушевский-Ефремов. Окрема відбитка: К., 1901.

ПЕРШІ РОКОВИНИ СМЕРТИ ОЛ. КОНИСЬКОГО.

В «Киевской Газете» (ч. 330) надруковано згадку д. Мировця про Кониського. Згадавши заслуги небіжчика перед рідним краєм, автор зазначає з жалем прикрий факт, що за рік не появилася творів, що кидали б світло на сю визначну в історії України людину. Закид ділком справедливий.

Публікується за виданням: Перші роковини смерті Ол. Кониського // Літературно-науковий вістник. – Львів: видає Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1902. – Т. XVII. – Кн. 2. – [Хроніка і бібліографія: Вісти з поля літератури]. – С. 4. *Підписано:* С. Є.

ТРУДІВНИК ПЕРЕДРОЗСВІТНЬОЇ ДОБИ

*На 10-ті роковини смерті Олександра Кониського
(† 29 ноября, року 1900)*

Вчора минуло десять літ од дня смерті українського письменника і громадського діяча, Олександра Кониського. Десять літ часу, та ще такого скаженого, як оце пережили ми – велика проба для людини і коли вона ту пробу видержала, то, значить, в діяльності її були не самі скороминущі нотки бідного ефемерного життя, а й щось твердіше за його, те, що остається в пам'яті людській на довший час, те, за що дальші покоління квітчають далеко міцнішою славою, ніж сучасники, засліплені сторонніми обставинами. Коли ми перед розкритою могилою не можемо здушити в собі гірке почуття і воно часто проривається в перебільшених жалях, то одійшовши на якусь далечінь, ми вже спокійніше, об'єктивніше і через те й правдивіше можемо оцінити колишню втрату й винести той присуд, за яким починається вже присуд історії.

Для покійного Кониського такий присуд історії безперечно вже настав тепер. Настав не тільки через те, що гіркий жаль за тяжкою втратою давно вже занімів, а й через те, що самі обставини, які витворили Кониського і яких заступником і виразником він був у нашому громадському житті, одійшли вже в минуле. Нові умови прийшли, нові інтереси з'явилися і захопили нашу увагу. Те, що робили, за що боролись, над чим мучилися і боліли люде покоління Кониського, почасти для нас перейдений вже етап, почасти виявляється в інших формах, почасти й іншими змаганнями заступлено. Ми вже цілком об'єктивно можемо вдивлятися в те минуле і *sine ira et studio* розрізняти в йому позитивні й негативні сторони, одвіювати полову скороминущих інтересів од важкого зерна вічних здобутків, якими ще й досі ми живимось та й наші нащадки живитимуться, часто й не знаючи, *хто* саме придбав для них те зерно, чиею працею й заходами повстало воно на світі. І сама ця об'єктивність та обов'язок шанувати своїх попередників, яких працею ми тепер користуємось, – наказує нам згадати між колишніми працівниками на українській ниві з подякою ймення Олександра Кониського. І ця подяка повинна бути тим більшою, що не встеленим квітками шляхом верстав небіжчик свою довгу життєву путь, а дикими пущами продирався, непроходимими нетрями й байраками, де часто не можна було й розібрати, кудюю йти просто і чи не збиваєшся на манівці, чи на одному місці не кружляєш. Легко збитися й заблудитися було серед тих нетрів, легко впасти трупом, не видержавши важкої путі. І коли люде таки не збивались і не падали, коли знаходили в кінці свого шляху свою мету, то тільки через те, що не самі скороминущі завдання ставили перед собою, а працювали й для майбутності. Під хмарним нашим небом, серед темряви сучасності вони самі в своїй душі несли світло і ним освічували шлях і для себе, і для тих, хто йшов за ними. Цим світлом їм була велика їхня та гаряча любов до рідного народу, вона їх зогрівала й проказувала їм шлях, вона додавала їм сили на великі жертви, вона навіть помилки їхні освічує зовсім іншим світлом в пам'яті нащадків, – бо й помилки ті впливали все з того ж єдиного джерела великої любові до рідного народу та з шукання кращого йому життя. Такі помилки – для нащадків уже не самі помилки, бо й через них злотом щирим проблискує велика ідея – здобути

кращі умови для життя рідному народові. Цією ідеєю керувався й Кониський і доказом цього стоять перед нами ті 40 літ надзвичайно важкої праці в сфері громадського життя й письменства, що положив він на жертвник свого рідного краю.

З натури своєї Кониський більше здався б на громадського діяча; його палка, діяльна, активна й кипуча вдача завжди й тягла його найдужче до громадської діяльності. В іншій країні з його вийшов би може не абиякий політичний діяч, що своїм практичним розумом та ініціативою вів би за собою людей. Та народився Кониський і жив у Росії, та ще під ту безпросвітню пору, коли громадська діяльність звичайно мала один фінал – подорож «в места столь и не столь отдаленные». Цю вищу науку всякого громадського діяча в Росії здобув, як знаємо, замолоду й Кониський разом з Строниним, Чубинським, Єфименком та іншими, бо в культурно-просвітній діяльності їх проникливе око начальства вгляділо бажання одірвати Україну од Росії*. Але й ця досадна наука в північних сторонах не проходила Кониського, – навпаки додала тільки йому більшого гарту й завзяття до праці над тією справою, до якої він пристав за молодих літ. Він почав шукати нову арену для публічної діяльності і знайшов її за кордоном, у Галичині. Власне в Кониського треба почати історію тісного єднання двох кордонами порізаних частин України. Коли перше зв'язки й бували, то тільки спорадичні й між окремими людьми. Кониський ці зв'язки зробив постійними й систематичними, він на довгі літа майже всю свою діяльність переносить у Галичину, так що там його ім'я далеко більш відомо було й популярне, ніж на Україні, хоч він тут увесь час жив і працював. Кониський, як ніхто в 60-х роках, розумів вагу Галичини для відродження цілої України, як резервуара, в якому повинні збиратися й переховуватися до кращих часів культурні вартості на користь цілого. Він вірив і надіявся, що кордони не вік високою стіною стоятимуть і тоді ті надбані спільними силами запаси стануть у пригоді для цілого українського народу. Починаючи з 1862 р., і особливо з 1866 р., коли Кониський вперше одвідав Галичину, його ім'я ми стріваємо там скрізь, де тільки можна і треба було виявити якесь активне співробітництво. Без його участі не обходилось ні одне літературне видавництво і р. 1873 з його ініціативи засновується товариство ім. Шевченка у Львові, р. 1892 знов же його ініціативою й заходами реорганізується воно на наукове. Досить тільки пригадати собі, яку величезну вагу має в нашому культурному житті тепер це товариство, щоб оцінити по заслугі ту світлу думку, на яку так щасливо натрапив Кониський. Вже це одно давало б йому право на вічну пам'ять серед українських діячів. Але на цьому не обмежується організаторський вплив Кониського в Галичині. Поза цими показними подіями стоїть ще менш помітна для широкої публіки, але не менша своїми наслідками щоденна практика, яка часто направляє життя й доводить згодом до показніших подій. Незамітно, але постійно й тут справляв Кониський свою творчу організаційну роботу. Д. Франко, що добре знає закулісну сторону галицького життя тогочасного, свідчить, що через Кониського «руки йде майже вся кореспонденція Галичан із Українцями; він силкується посередничати в Галичині між старшою й молодшою генерацією, впливати на зміну способу редагування (журналів) в Галичині (Франко – «Молода Україна», Л., 1910, стор. 41). Сліди цих спроб Кониського лишилися між іншим у заснуванні «Руської історичної бібліотеки», що до виданнів Наукового Товариства в Галичині була єдиним солідним науковим видавництвом; та в реформі літературного органу «Зорі», що наприкінці 80-х років робиться справжнім всеукраїнським органом і збирає коло себе всі визначні літературні сили обох частин України. Разом з тим Кониський робить спробу і однієї політичної комбінації в Галичині, що могла, на його думку, цілком змінити політичне становище галицьких українців. Маю на думці так звану угоду з польською шляхтою й видання політичного органу «Правда» (з р. 1888). З угодою не пощастило; дрібні політичні уступки, які удалось виторгнути у поляків, не варті були тих жертв матеріальних і моральних, на які змушений був український елемент у Галичині. Це була велика помилка Кониського, що надіявся шляхом не боротьби,

---

* Обвинувачення Стронину сформульовано так: «вы обвиняетесь в деятельном участии в образовании кружков для возбуждения под видом обществ грамотности неудовольствия народа к правительству, с целью отделения Малороссии». «Былое», 1907 р., кн. VII, стр. 172.

а переговорів добути для народу права од польської шляхти. Але навіть ця невдатна спроба негативним, так скажу, шляхом довела до кращого. Безперечно, що в зв'язку з нею стоїть оживлення громадського життя в Галичині, останній і рішучий розрив з опортуністичною політикою і народження того дужого народного руху, що тоді ж таки виявився заснуванням першої щиро демократичної радикальної партії. Крах угової тактики довів потребу іншої політики, заснованої на силах самого ж народу, і з цього погляду навіть невдатна спроба Кониського не проминула марно.

Така була чисто громадська діяльність Кониського в Галичині. Тільки одна людина в Україні може змагатися з ним що до того значіння, яке він мав у початках відродження наших закордонних братів, – то був Драгоманов. І цікава річ: ці вічні антагоністи, принципіальні вороги, гострі й непримиренні супротивники за життя все-таки стоять поруч у пам'яті нащадків: життя звело до купи наслідки їхньої такої, здавалося, далекої одна одній діяльності. Причина цьому та, що різними шляхами вони йшли до однієї мети, різними методами, але робили одну працю, різними способами, але одного домагались. Кожен з свого боку, вони очищали повітря в Галичині од вузького рутенства, на Україні од міленького українофільства й наставляли галичан і українців наблизитись до того спільного і єдиного шляху поступу, яким тільки й може йти по європейському вихованій народ. І Драгоманов, і Кониський – обидва були європейцями, хоч не однакового типу, й ідеї щирого європеїзма, з його глибоким демократизмом, та широкою любов'ю до рідного краю однаково ясніли їм жаданою метою. Вороги в тому, що кожний з них любив у сучасності, антагоністи щодо шляхів поступу, роз'єднані в шуканні стежок добра і правди для свого народу, вони були зв'язані однією зненавистю до всякої дрібненької й міленької діяльності, до всього, що надполовинює душу й змалює повне життя рідного краю; у обох майже однакова була й сама праця – безупинна, палка, систематична праця на користь рідного народу. І от через те історія звела непримиренних за життя ворогів до одного гурту після смерти й поставила в процесі європеїзації українського руху поруч наймення Драгоманова й Кониського. Віддаючи з принципіального боку повну перевагу теоретичним поглядам Драгоманова, ми не повинні змалювати і практичних заслуг Кониського: великі здобутки їх перед нами. Маючи Драгоманова за великого вчителя теорії українства, ми повинні й Кониського згадати теж, як учителя найбільш практичної роботи, як організатора тих заходів коло розвитку українства, що поставили його на теперішню височинь. Дивлячись, немов той Янус, у супротивні боки, Драгоманов і Кониський заступали ті течії серед українства, які потомним поколінням судилося звести до однієї істоти й синтезувати в одній праці для всестороннього розвитку рідного краю.

Організаційну роботу Кониського знає добре не сама тільки Галичина, хоч тільки там його хист міг ширше розгорнутися. Довгий час і тут, на Україні, Кониський був тим центром, що збирав коло себе молодих працівників, гуртував їх і власним прикладом вів на роботу для рідного краю. В добре пам'ятній світлиці небіжчика на Бибиковському бульварі, проти пам'ятника Бобринського, не одна розпочалася громадська справа, не одна звідти вийшла корисна думка, не один з українців знаходив там пораду, підмогу і заохоту до праці. Я думаю, що багато з сучасних діячів українства можуть з подякою згадати ім'я Кониського, як одного з перших своїх навчителів і наставників на практичну роботу. Можна було з ним розходитися в теоретичних поглядах, але не можна було не схилитися з пошаною перед тією скарбницею невичерпаної енергії та любові до рідного краю, вічних заходів його, на користь народу призначених. Це притягало до його й молодь і вона часто забувала свої теоретичні з ним незгоди, йдучи в практичній роботі поруч з цим сивобородим суворим дідом, який увесь горів до самої смерти молодечим запалом та енергією. Як зразок такої спільної роботи, можу назвати перше систематичне українське видавництво в Києві («Вік»); воно хоч держалось руками молодіжжі, повстало з ініціативи Кониського і з його участю, і на широких планах реорганізації цього видавництва спіткала його смерть. Рік 1900, рік смерті Кониського, застав його на тій самій позиції народньої роботи, на яку він став р. 1861-го: з тієї позиції він не сходив ніколи протягом цілих майже 40 літ. Та ми вже знаємо, що мало сказати – не сходив, бо здебільшого він перед вів у роботі, організовував робітників, гуртував людей і прихилив їх до роботи для рідного краю.

Такими ж рисами кипучої енергії визначається й літературна діяльність Кониського на полі рідного слова, якого великим знавцем він був. Твори Кониського (віршом і прозою, публіцистика, критика і т. н.) розкидано по періодичних виданнях на протязі мало не 40 літ, бо тільки невелику частку оповідань зібрано в тих чотирьох томиках одеського видання, яке розпочав був ще сам небіжчик. Де-що виходило за кордоном і окремо (повісті: «В гостях добре, а дома ліпше», «Юрій Горovenко», «Грішники», «Молодий вік Максима Одинця»), але все те мало доступу знаходило на Україну. Ще менш відомі його повісті, бо oprіч двох невеличких збірничків («Порвані струни», вид. в Житомирі та «Вибір з поем» у Львові) окремо не друкувалися зовсім. Тим часом для свого часу твори Кониського безперечно мали чимале значення, та й тепер багато з них можуть читатися залюбки, хоча письменство наше збагатилося за останні часи на нові твори високої літературної вартості.

Як поет визначається Кониський прозорою думкою й легким та чистим віршом. Хоч багатьом його поезіям бракує безпосереднього натхнення і вищої творчої сили, та все вони служать цікавими документами часу, відбиваючи думки й сподівання не самого тільки автора. Зміст у Кониського переважає форму, та в змісті й сам автор бачить *raison d'être* своєї поезії.

В дари принесу я коханому краю
Не злото, не гроші – пісню голосну, –
Ту пісню старую про волю новую,
Про рівність, братерство... («Думка»).

І справді більш проповідником старих ідеалів волі і братерства був Кониський у своїй поезії, ніж художником. Рідний край і народ – це його герої, і здебільшого недолю їхню оспівує він, збирає до одного джерела ріки сліз, що розлились по рідному краю, бо «то з народних із сліз береги розійшлись». Обрав цілого народа немов зосередився для Кониського в оцій убогій постаті ратая на чужій ниві:

В ярмі скорбот, нужди, неволі
Важке він тягне «житіє»
І затаївши в серці болі,
Не нарікаючи на долю,
Оре він поле – не своє («Ратай»).

Кониський співець не минулого, колишнього й забутого, а сучасного; одна з його найстаріших поезій просто так і починається неначе полемікою з поезією попередників, що залюбки обертались до сюжетів з минулого, виявляючи свій жаль за ним:

Не обскурант я, що не плачу
За тим, чого нема,
Що вже минуло і мина («Моє бажання»).

І зараз же розгортає автор свій ідеал долі України – не в блискучих постатях, не в державній незалежності, не в військових чварах, а в братерстві всіх слов'ян, відповідно до федералістичних змаганнів кращих попередників Кониського. Нічого й казати, що дійсність не відповідала таким програмам, і Кониському, як поетові сучасності, доводилося спинятись більш на розбитих надіях («Сподівання»), скаліченому житті («До старої моєї неньки»), взагалі на невеселих сюжетах та сумних подіях. Довгою низкою тягнеться його цикл «Із скорбних пісень», справді перенятий тужним почуванням та гіркою образою за скривджені й одурені надії.

Дивлюсь, дивлюсь – на сході тьма.
Не проясняється, не дніс;

Нігде і проміння нема,
Північна хмара світ закрила.
А де ж ти, зіронько ясна,
Сподівана, бажана доле?
Куди сховалася, зайшла?
Ба!.. ти й не сходила ніколи.

Вище з літературного погляду стоять белетристичні твори Кониського, власне його нариси та оповідання. В них змальовано життя всіх станів громадянства на Україні, починаючи од народних мас і до тих освіченіших верств, що почали виходити на авансцену життя після селянської реформи. З художнього погляду вартніші оповідання першої категорії. Знавець добрий народного життя, Кониський дав ряд типових постатів і картин з тієї переступної доби, що почалася в народному житті слідом «за волею» і психологічно з нею зв'язана неподільно. На такому ґрунті засновано оповідання «Наймичка», «В день святої волі», «Протестант» та інші. Автор бачить, що скасування кріпацтва не знищило народніх злиднів, що «без землі воля – друга неволя: підуть знов і нові пани, і нові кріпаки» («Наймичка»), що багато п'явок присмокчеться до народного організму, п'явок й бюрократії, усяких жмикрутів «аблакатів», та охочих до наживи чужим коштом людей («Чи злочинець, чи недужий», «Хозарський ланок», «Грошолобка», «У тісної баби» і т. ін.). Кониський часто спинявся на цій загальній біганині за матеріальною наживою, малюючи як оборотну сторону її – «ступінь того тяжкого, хижого убожества, що з людської тварі стирає слід божого образу» («Наймичка»).

Найгіршим лихом усього нашого життя Кониський уважав отой розбрат між народом та інтелігенцією, через який освічені люде цураються свого народа, полишаючи його на волю божу та опіку темної сили. «Пан, сертучник, – каже Кониський, – одчახнувся од народа, одрікся од нього... Де ти бачив, де ти знаєш у нас українську національну інтелігенцію? Чи єсть вона і коли єсть, дак чи вона з народом? Чи вона піклується про народ? Чи веде його до освіти й добра?» («Народня педагогія»). Поставивши спершу питання, чи єсть українська національна інтелігенція, Кониський опісля часто спинявся на стосунках інтелігенції до народа, малюючи з одного боку позитивні постаті людей, що йшли з народом, з другого – перекинчиків, кар'єристів, лицарів наживи, що першим ділом задовольняють свої вузькі егоїстичні потреби. Коли не лічити спроби Куліша та цілком невдатного романа якогось В. Дорошенка «На Україні» (виданий в Осташкові р. 1868), то Кониський був у нас першим, що звернув увагу в письменстві на новий тип людини – на українського інтелігента, на його погляди, змагання, шляхи. Цілий ряд творів Кониського, як «Перед світом», «Семен Жук і його родичі», «Юрій Горovenко», «Непримиренна» і т. ін., присвячено розглядові народження й діяльності цих нових для того часу (60 – 70 р.р.) людей. Поруч для контрасту автор дає й типи супротивної категорії людей (особливо «Грішники»), а також малює ті зверхні політичні умови, що руйнують роботу нових людей, збиваючи їх з шляху систематичної культурної роботи на всякі небезпечні манівці («Юрій Горovenко»).

В своїх повістях Кониський стає перед нами народовцем, але іншого типу, ніж той, що панував тоді в російському житті. Це на українському ґрунті пересвідчений культурник, що з самої реакції до пануючого серед радикального російського громадянства напряду негативно ставився до революційних способів боротьби. Космополітична радикальна інтелігенція, на думку Кониського, нехтує національну справу, і відтягаючи сили од безпосередньої праці на рідному ґрунті, тим самим заважає тому, щоб інтереси та пекучі потреби народні були повною мірою задоволені. Кониський якось не вмів погодити широких вимог демократичної теорії з щирою практичною роботою, як це зробив одночасно Драгоманов, і завжди оддавав перевагу практиці над теорією. Може бути, цей однобічний погляд він виніс із часів свого молодого віку, коли взагалі серед українського громадянства панував практично-культурницький настрій; з другого боку, цей погляд підсилювався ще вражінням од того справді часто безґрунтового

ного руху, який пройшов у Кониського перед очима в 70-х роках, – але досить того, що тому поглядові він лишився вірним до смерти. На цьому ґрунті у його виникали навіть непорозуміння з заступниками нових напрямів, яких він попросту не розумів і не вмів оцінити тієї справжньої вартості, що вони несли з собою. Продуктом такого нерозуміння почасти вважаю я й те ворогування проти радикального руху в Галичині, що зайняло в діяльності Кониського всю першу половину 90-х років і заставляло його стояти за «угоду» навіть тоді, коли вона вже цілком розвалилася.

Окрім поезії та белетристики, Кониський чимало працював на публіцистичному та науковому полі, давши тут багато замітних як на свій час праць («Коли ж виясниться?», «Критичний огляд української драматичної літератури», «Відчити з історії українсько-руського письменства» і т. ін.). Найбільше уваги в останні часи свого життя Кониський присвятив Шевченкові і окрім цілої низки дрібних про його нарисів дав капітальну працю: «Тарас Шевченко – Грушівський. Хроніка його життя» (два томи, Львів, 1898 – 1901; російський скорочений переклад вийшов р. 1898 в Одесі). Це найкращий досі в літературі про Шевченка життєпис, в якому критично зведено й оброблено весь матеріал, що до того часу з'явився.

З Кониського була надзвичайно характерна постать для тієї передрозсвітньої доби нашого життя, з якої так таки й не пощастило йому вибратись. Енергичний, ворушкий, запопадливий працівник, він вічно шукав, де б міг прикласти свої сили до діла. Хоч які тяжкі часи були, а не міг він сидіти, склавши руки, як багато його однолітків зробили, не міг і одійти од українства, заспокоїтись працею на чужому полі. Поза українськими справами не можна було собі уявити цієї людини, що була не тільки людиною ініціативи й організацій, але й людиною чорної роботи, якої так багато єсть, та до якої так мало охочих знаходиться. Такими людьми, як Кониський, найбільше держалась українська справа під той темний час, коли навіть голосу українського не чути було; вони були не тільки робітниками, а немов прапорами цілої епохи, і якое легше на душі ставало од свідомості, що те джерело праці й енергії не засохло, а б'є невпинно, все нові піднімаючи справи й оновляючи старі заходи. Треба було самому пережити страшний час реакції 80-х – 90 х років, щоб оцінити по заслугі творчу роль таких людей-прапорів. Навіть помилки їхні, що багато свого часу колотенчі накоїли, не додавали зневір'я, а були для українського громадянства немов острогами для доброго коня, викликали нові запаси не потраченої ще енергії й притягали нових діячів – все на те ж забуте й занедбане поле українського громадського життя. Навіть слабі іноді літературні твори їх заставляли про себе думати й говорити, бо раз у раз живчик живого життя бився в них і неустанно закликав – усе до одної справи. Справою тією було всестороннє відродження рідного народу і цій справі вони віддавали себе неподільно.

Такий був і Кониський. Працюючи увесь вік для того, щоб наблизити добу одвертої роботи на рідному полі, він сам не дожив до неї. Як той Мойсей, він умирає на порозі землі обітваної, тільки здалеку, немов з високої гори побачивши перші ознаки громадського пробудження та жвавішої роботи, перші подуви волі для рідного письменства. Я уявляю собі, як би радів небіжчик і як би працював він, коли б наочно побачив недосяжну мрію цілого життя свого – українську пресу! З яким запалом він, старий і немічний, став би в ряди молодих працівників її... Шкода, – здійснилися ті мрії тільки тоді, коли вже працюючі руки лягли безсило на багатих любов'ю грудях. Але теперішнім працівникам нашої молоді преси і всьому громадянству українському треба знати, хто прочищав їм шляхи, рівняв дороги й підготовляв ґрунт для роботи. Треба знати і з подякою згадувати наших діячів передрозсвітньої доби, серед яких раз-у-раз Кониському належатиме одно з найпочесніших місць. Занадто завалені щоденною дрібною роботою, ми не маємо ні часу, ні змоги віддати належну шану своїм попередникам, – і через те у нас не написані ще життєписи таких діячів, як Драгоманов, Антонович, Кониський, Грінченко. А тим часом це не тільки повинність наша перед пам'яттю тих надзвичайних людей; це наша власна і нашого діла користь – показати, як гартувались люде і що вони наперекір обставинам робили. Я вірю, що ці життєписи будуть написані і виявлять нам стільки краси і сили людського духа, що вони захоплюватимуть і нових людей, притягаючи їх до тієї справи, якій віддавали

себе небіжчики. Коли б тільки це швидче було зроблено, бо життя тих людей – то наша власна історія, історія рідного краю, і тут ми вже не маємо права «отговариватися незнанням», або виступати забудьками...

Публікується за виданням: Трудівник передрозсвітньої доби. На 10-ті роковини смерті Олександра Кониського († 29 листопада, року 1900) // Рада. – 1910. – № 272. – 30 листопада (13 грудня). – С. 2-3. *Підписано:* Сергій Єфремов.

КОНИСЬКИЙ-ПЕРЕБЕНДЯ О. Я. – ТВОРИ, Ч. 1. З передмовою В. Чередниченко. «Просвітянська книгозбірня», № 3. Видання Полтавської Спілки Споживчих Товариств. Полтава, 1918. Стор. 104. Ціна 10 коп.

Це видання має на меті чисто просвітницькі завдання, не претендуючи ні на повноту, ні на якийсь певний план. Отже з цього вигляду й мусимо підступати до його оцінки: не твори письменника рецензувати, бо вибір не дає для цього матеріалу, а виконання просвітніх завдань видавництва.

У книжці маємо три вірші й два оповідання покійного письменника. Оповідання і вірші взято гарні, з найголовніших у Кониського, хоча – звісно – не знати, чому взято саме ці, а не інші. На жаль, відповіді на це не дає не тільки сама книжка, але й додана до неї передмова – найслабше в ній місце. Автор передмови пробує і біографію письменника розказати і дати характеристику його письменської та громадської діяльності, але ця спроба рішуче не вдалася. Боюся, що таке пояснення не тільки не пояснить нічого мало освіченому читачеві, а ще більш його заплутає. Популярне писання більш за всі інші вимагає певного плану і послідовного розвитку його, а тим часом у передмові панує повний хаос: автор починає з життєпису, потім кидає його й обертається до плутаної теорії психології творчості, далі знов вертається до життєпису, але викладає його дуже абстрактно, одбігаючи од теми, переплітаючи з домислами про вихоплені з гурту твори Кониського. Все це показує, що В. Чередниченко не ясно й собі уявляє літературну постать письменника, про якого пише. Прикро вражають дидактичні одбіги од теми: писати популярно зовсім не значить конче подавати примітивну науку: наука повинна сама собою виникати, а не бути нав'язаною, до того ж у наївній і досить сумнівній формі. Трапляються й просто прикрі недогляди, – напр., Куліш іменується то Пантелимоном, то Панасом (!), про Кониського говориться, що він «інакше і не писав, як тільки українською мовою», а потім згадано і про російські його писання. Коли читач розбере цю плутанину, то він втратить всяку віру до пояснень автора. Але думаємо, що він просто не розбере, напр., того, що В. Чередниченко подає на с. 3-4 про самий процес літературної творчості: плутано і неправдиво. Способом свого виконання передмова голосно говорить тільки про те, що краще було б обійтися зовсім без неї, і саме це самоубивче завдання вона тільки і справляє добре.

Публікується за виданням: [Рецензія]: Кониський-Перебендя О. Я. – Твори, ч. 1. З передмовою В. Чередниченко. «Просвітянська книгозбірня», № 3. Видання Полтавської Спілки Споживчих Товариств. Полтава, 1918. Стор. 104. Ціна 10 коп. // Книгарь: Літопис українського письменства. – К.: Час, 1919. – Ч. 20. – Стовп. 1281-1282. *Підписано:* С. Єфремов.

1. Підготовка статті, копіювання та археографічна обробка текстів статей С. Єфремова здійснені за підтримки гранту Канадського інституту українських студій Альбертського університету 2012-2014 рр. (з Вічного фонду ім. Михайла і Дарії Ковальських).

2. Див., напр., такі публікації: Авдикович О. Огляд літературної діяльності Олександра Кониського. – Перемишль: Коштом автора, 1908. – 23 с.; Грушевський М. С. Памяти Олександра Кониського // Записки НТШ. – 1901. – Т. XXXIX. – Кн. 1. – С. 1-14; Франко І. О. К. (Некролог) // Літературно-науковий вістник. – 1901. – Т. 13. – Кн. 1. – С. 116; Антонович В. Б. Олександр Якович Кониський (Некролог) // Літературно-науковий вістник. – 1901. – Т. 13. – Кн. 1. – С. 46-47; Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського. – Львів, 1901. – 36 с.; Куліш П. А. Я. Конисский

(Некролог) // Исторический вестник. – 1901. – № 1. – С. 413-414; Доманицький В. Библиографический указатель сочинений А. Я. Конисского // Киевская старина. – 1901. – № 1. – С. 131-151; П. С. [Стрельбицкий П.]. Спомини про О. Я. Конисського // Літературно-науковий вістник. – 1902. – Т. 20. – Кн. 12. – С. 162-167. В 1903 р. у Києві побачив світ «Літературний збірник, зложений на спомин Олександра Конисського (1836-1900)». До 10-ї річниці смерті О. Конисського була опублікована стаття М. Грушевського (Село. – 1910. – № 47. – С. 4-5).

3. Історіографічний огляд див.: Іваницька С.Г., Єрмашов Т.В. Постаць Сергія Єфремова – публіциста в українській пострадянській гуманітаристиці // Українська біографістика: зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень. – К., 2013. – Вип. 10. – С. 281-307.

4. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К: Ніка-Центр, 2004. – 184 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 7). – С. 22, 38, 65.

5. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. – К.: «Кліо», 2014. – С. 188–189.

6. Нора П. Проблематика мест памяти // Франция – память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – С. 19.

7. Єфремов С. Фатальний вузол // Єфремов С. Вибране: Статті, наук. розвідки, монографії. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 17.

8. Єфремов С. Про дні минулі // Молода нація. – 2003. – № 2 (27). – С. 138.

9. Єфремов С. Трудівник передрозсвітньої доби. На 10-ті роковини смерті Олександра Конисського († 29 ноября, року 1900) // Рада. – 1910. – № 272. – 30 ноября (13 грудня). – С. 2-3.

10. Гирич І. Із племені титанів: дійсний член НТШ Сергій Єфремов // Гирич І. Між наукою і політикою. Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. – Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2012. – С. 174.

11. Мисюра О. Конисський Олександр Якович (1836-1900). – Чернігів: Просвіта, 2008. – 200 с.

12. Листи Олександра Конисського до Іллі Шрага: Наукове видання / упорядкування, передмова, примітки Т.П. Демченко, О.О. Мисюри. – Чернігів: Просвіта, 2011. – С. 6.

13. Так само. – С. 13.

14. Стариков Г. Щоденник Олександра Конисського // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Том ССLXV. – Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – С. 387.

15. Бурлака Г.М. Олександр Конисський: нові грані постаці (на матеріалі листування з М. Грушевським) // Український історик. – 2004 – 2005. – № 3-4 / 1 (163-165). – С. 60-68; Швидкий В. П. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890 – 1939-ті рр.). – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2002. – С. 32-33, 41; Гирич І. Передмова // Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади). – К.: Темпора, 2011. – С. 41, 43, 44-45; Гирич І. Олександр Конисський. Батько українського самостійництва // Гирич І. Між наукою і політикою. Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. – Тернопіль: Навчальна книга «Богдан» 2012. – С. 53-82; Іваницька С. «Колективний портрет» керівництва Української демократично-радикальної партії (1905 – 1908 рр.) // Іваницька С. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець XIX – початок XX століття). – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – С. 73-75; Іваницька С. Михайло Драгоманов як «Значущий інший» у світосприйманні Сергія Єфремова (1890-ті – 1920-ті роки) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXX. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – С. 239-240.

16. Див.: Гирич І. Олександр Конисський. Батько українського самостійництва // Гирич І. Між наукою і політикою. Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. – Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2012. – С. 81-82.

17. Гирич І. Передмова // Гирич І. Між наукою і політикою. Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. – Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2012. – С. 6.

18. Гирич І. Передмова // Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади). – К.: Темпора, 2011. – С. 13.

19. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1997. – С. 428.
20. Там само.
21. Єфремов С. Олександр Кониський // Кониський О. Вибрані твори. – К.: Сяйво, 1927. – С. III– XXVIII.
22. Єфремов С. Щоденники 1923 – 1929. – К., 1997. – С. 468. Також див. с. 467, 477, 492, 496, 501, 509, 529, 532, 582.
23. Вірогідно, це Варвара Чередниченко (4 (16) грудня 1896 – 22 квітня 1949) – член літературного об'єднання «Плуг», майбутній автор історичних романів (див.: Буженко Т., Сарана Ф. Варвара Чередниченко. Літературні портрети // Радянське літературознавство. – 1971. – №12. – С.60-65; Буженко Т. Життєвий і творчий шлях Варвари Чередниченко / Т. Буженко, Ф. Сарана // Чередниченко В. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1971. – С. 3-5; Сиротюк О. Варвара Чередниченко // Письменники радянської України: літ.-критич. нариси / упоряд. М. І. Петросюк. – К.: Рад. письменник, 1987. – Вип. 13. – С. 142-189).

Целью статьи является анализ публицистических текстов известного литературоведа, критика, публициста Сергея Ефремова (1876–1939), в которых отразился процесс мемориализации образа общественного деятеля и писателя А. Я. Конисского (1836–1900). Используя теорию коллективной памяти, автор рассматривает национальную либерально-народническую элиту как «воображаемое сообщество», которое для формирования собственной идентичности нуждалось в «изобретении традиций», творило «места памяти», канонизировало «знаковые» фигуры украинского движения. Археографическая часть работы содержит заметки, некрологи, статьи и посвящения в честь Александра Конисского, написанные С. Ефремовым в 1900–1919 годах и опубликованные на страницах журналов «Литературно-научный вестник», «Киевская газета», «Киевская старина», «Книгарь», газеты «Рада».

Ключевые слова: С. А. Ефремов, А. Я. Конисский, публицистика, мемориальный образ, коллективная память.

Svetlana Ivanytska

Images of Alexander Konysky in Serhiy Yefremov's journalistic texts (1900 – 1919 years)

The article aims to analyze the journalistic texts of the known literary critic, journalist, public figure Sergei Yefremov (1876-1939), which reflected the process of creating a commemorative image of the public figure and writer O. Y. Konysky (1836-1900). Based on the theory of collective memory, the author examines the national liberal-populist elite as «imagined community», which sought to form a collective identity through the «invention of tradition», the creation of «places of memory» and the canonization of «symbolic» leaders of the Ukrainian movement. The archeographic part of this work contains notes, obituaries, articles in honor of Alexander Konysky, which S. Yefremov wrote in the years 1900-1919 and published on the pages of magazines «Literary and Scientific vistyky», «Kievskaya Gazeta», «Kiev's antiquity», «Knyhar», newspapers «Rada». There are some conclusions that the introduction of Yefremov's journalistic heritage allows to trace the process of designing by contemporaries of A. Konysky's image, to give new arguments on the specificity and interpretation of the results of his work. S. Yefremov pointed out O. Konysky's outstanding study by Taras Shevchenko, who considered him to be the founder of this literary research direction, called one of the «recognized masters of fiction», had seen confrontation O. Konysky and M. Dragomanov. The policy of national culture, «the battle for history», differentiation of one's own and other people's experience, awakening civil society, personal responsibility of ideas and actions, the actual combination of the slogans of national liberation and social justice is a list of problems that are solved for its activities A. Konysky (to 1900) and S. Yefremov (to 1920). Getting to know the Yefremov's journalistic texts can trace the metamorphosis of the memorial image of Konysky in the context of space-time transformations.

Keywords: S. Yefremov, A. Konysky, journalism, memorial image, the collective memory.